

JUSTIITSMINISTEERIUM

Kriminaalpoliitika lühianalüüs
Nr 1 / 2024

Alaealiste toime pandud süütegude menetlus- ja karistuspraktika ülevaade

Analüüsitalitus
Kriminaalpoliitika osakond

Sisukord

Sisukord

Sisukord	2
Lühikokkuvõte	3
Sissejuhatus	4
Metoodika.....	5
Alaealiste toimepandud registreeritud süüteod.....	7
Registreeritud väärteod.	8
Menetlus- ja karistuspraktika väärtegudes.....	11
Registreeritud kuriteod.....	13
Menetlus- ja karistuspraktika kuritegudes.....	14
Politsei sekkumised	18
Retsidiivsus	20
Taust	20
Metoodika	20
Kasutatud kirjandus	22

Lühikokkuvõte

Menetlus- ja karistuspraktika väärtetes

- Kõigil kolmel vaatlusalusel aastal pani pea iga teise väärtetoime korduvrikkuja.
- Väärtegadele reageeriti kõigil aastatel enim raha- või mõjutustrahvidega.
- Sotsiaalprogrammidesse suunamise väikest osakaalu väärtegadele reageerimisel võib seostada vajalike programmide vähese arvu või puudumisega.

Menetlus- ja karistuspraktika kuritegudes

- 2022. aastal oli alaealiste kuritegudele reageerides enim levinud praktika alaealise hoiatamine.
- Laste toime pandud kuriteod jaotuvad laias laastus kaheks – isikuvastased kuriteod ja varavastased kuriteod.
- Üle pooltel (61%) juhtudest määrati 2022. aastal alaealisele üks või kaks kohustust, ülejäänud juhtudel oli määratud kohustuste arv vahemikus 3-6.

Alaealiste retsidiivsus

- 2021. aastal kuriteo toime pannud alaealiste retsidiivsuse määr üheaastase perioodi jooksul oli 22%.
- Üldjuhul oli aasta jooksul peale eelmise kriminaalmenetluse lõppu uuesti üle kuulatud noorte eelmise kuriteo liik isikuvastane kuritegu.
- Ka uute ülekuulamiste kvalifikatsioon oli veidi üle pooltel juhtudest seotud isikuvastaste kuritegudega.

Sissejuhatus

2018. aastal jõustusid mitmed alaealiste erikohtlemist toetavad seadusemuudatused, mille aluseks olid alaealiste erikohtlemise [põhimõtted](#)¹. Nende põhimõtete kohaselt tuleb õigusrikkumisi toime pannud laste ja noorte puhul rakendada arengust lähtuvaid ja kasvatuslikke mõjutusvahendeid, sekkumise valik tuleb teha vastavalt lapse vajadustele ja riskidele ning sealjuures sekkuda minimaalsel vajalikul määral (SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus, 2018).

Seadusemuudatustele eelnenud analüüsis (Tamm ja Salla, 2016) toodi välja kümme soovitus, kuidas muuta rahvusvahelistest soovitustest² lähtudes laste õigusrikkumistele reageerimine õiguskaitseasutustes tulemuslikumaks. Muuhulgas tuli autorite hinnangul ümber kujundada kuni 14aastaste laste õigusrikkumistele reageerimise süsteem; laiendada süütegudele reageerimisel hoiatamisega seotud võimalusi; panustada lapse riskide hindamisse; võimaldada lapsel õigusrikkumisega tekkinud kahjud heastada; laiendada süütegudele reageerimisel mittekarakteristlike mõjutusvahendite valikut ja kombineerimisvõimalusi ning kaotada karistuslik lähenemine laste staatussüütegudes³.

2021. aastal valminud [uuring](#)⁴ (Markina jt, 2021) andis ülevaate 2018. aastal kehtima hakanud alaealiste erikohtlemise süsteemi muudatuste mõjust võrrelduna reformieelse ajaga (uuritavaks perioodiks oli 01.01.2016 – 31.12.2020). Selle raames analüüsiti praktikas rakendunud muudatusi ning uuriti kitsaskohti, mille puhul praktika veel muutmist vajas.

Uuringu tulemused näitasid, et reformieelse ajaga võrreldes oli laste ja noorte õigusemõistmise süsteem lapsesõbralikum, vanglas viibivate alaealiste arv oli vähenenud ning menetluse osapoolte hoiakud taastava õiguse meetmete suhtes olid pigem positiivsed.

¹ SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus (2018). Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitoos. Juhendmaterjal.

https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumentid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2018.pdf

² Rahvusvahelised soovitused: 1) Laste rikkumistele reageerimisel peab arvestama lapse vanust, vajadusi ja õigusi. Sealjuures on laste erikohtlemise vajadus tingitud laste arengulisest eripärast ja sotsiaalsest ebaküpsusest. 2) Lapse jaoks peab rikkumise tagajärg järgnema võimalikult kiiresti. 3) Lapse rikkumise tagajärg peab olema proportsionaalne ja otstarbekas ning suunatud rehabiliteerimisele. Reageerimise intensiivsus peab sõltuma lapse riskitasemest: madala riski korral reageerida minimaalselt, põhitähelepanu suunata keskmise ja kõrge riskiga õigusrikkujatele. 4) Lapse rikkumise eest vastutamisel ning lahenduste leidmisel peab kandev roll olema lapsel, lapsevanemal ja kogukonnal. 5) Tuleb hoiduda õigussüsteemi reageerimisest, kui last on võimalik mõjutada pere, haridus- või sotsiaal- või muu süsteemi kaudu. 6) Arvestama peab, et laste rikkumiste põhjused on valdavalt ealised või sotsiaalsed. Ealised rikkumised mööduvad suuresti iseenesest ja ei nõua sekkumist, sotsiaalsed tegurid vajavad haridus- ja sotsiaalsüsteemi sekkumisi. 7) Lapse rikkumisele reageerimisel peab arvestama taastava õiguse põhimõtteid. 8) Laps peab saama võimaluse oma rikkumine heastada. 9) Laps peab olema ära kuulatud ja kaasatud rikkumisele reageerimisel ja lahenduste leidmisele. 10) Lapse puhul tuleb vältida vabaduskaotuslikke meetmeid. Allikas: Tamm, K., Salla, K., A. (2016). Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs. Kriminaalpoliitika analüüs Nr 5/2016. https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumentid/tamm_k_salla_k_a_2016_laste_toime_pandud_suutegudele_reageerimise_analuus.pdf

³ Staatussüütegudeks peetakse tegusid, mis on kriminaliseeritud ainult tulenevalt mingist isikut või gruppi iseloomustavast tegurist, nt vanus. Rahvusvaheliste soovituste kohaselt tuleks alaealisusest tulenevatele tegudele reageerida karistamise asemel hariduslike ja sotsiaalsete meetmetega, mis on tulemuslikumad ning mittediskrimineerivad.

⁴ Markina, A., Strömpl, J., Tamm, G., Ilves, K., Luhamaa, K., Ginter, J., Tubelt, E., Puur, S.M., Roos, L., Espenberg, S. (2021). Noorte õigusrikkujate uuring. TÜ Sotsiaalteaduslike Rakendusuuringute Keskus ja Justiitsministeerium.

Käesoleva lühianalüüsi eesmärk on anda ülevaade politsei poolt 2021.–2023. aastal registreeritud alaealiste toime pandud süütegudest ja neile reageerimisest politseis, prokuratuuris ja kohtu I astmes. Samuti hinnatakse analüüsi põhjal seda, kas tänane laste õigusrikkumistele reageerimise praktika on võrreldes varasemate uuringutulemustega jätkuvalt lapsesõbralik ning kuivõrd see on kooskõlas 2018. aastal ellu kutsutud muudatustega ning täidab [kriminaalpoliitika põhialuste](#) (Riigikogu, 2020) eesmärki tagada noortele õigusrikkujatele eakohane kohtlemine, sh ennetades juba õigusega pahuksisse sattunud noorte edasisi õigusrikkumisi.

Erinevate perioodide võrdluseks on analüüsi kaasatud 2016. aastal läbi viidud laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüsi (Tamm ja Salla) tulemused. Viidatud analüüsis vaadeldi alaealiste karistus- ja menetluspraktikat perioodil, mil ei olnud veel alustatud laste süütegude menetlemise korra muudatuste ette valmistamist. Lisaks sellele võrreldakse 2021.–2023. aasta andmeid 2021. aastal valminud noorte õigusrikkujate uuringu lõpparuandega (Markina jt., 2021). Seeläbi on võimalik käesolevas analüüsis võrrelda kolme olulise etapi andmeid: enne menetluskorra muudatuste jõustumist (2014.–2015. aasta andmed), reformiperioodi (2016.–2020) ning selle järgseid aastaid (2021.–2023).

Käesolevas analüüsis käsitletavad andmed annavad esmase ülevaate 2021.–2023. aasta menetlus- ja karistuspraktika peamistest trendidest ning olulisematest muutustest võrreldes varasemaga, kuid ei võimalda teha konkreetseid järeldusi menetluspraktika efektiivsuse kohta õigusrikkumisi toime pannud alaealiste kohtlemisel, sest see ei peegelda kõiki, sh lapse ja tema vanema suhtes kohaldatud mitteformaalseid meetmeid (nt vestlused, suulised hoiatused).

Metoodika

Lühianalüüsis on vaatluse all aastatel 2021.–2023 alaealiste poolt toime pandud õigusrikkumised, nende suhtes tehtud menetlusotsused ning alaealiste retsidiivsus⁵ ühe aasta jooksul peale viimase kuriteo toime panemist. Politsei poolt registreeritud alaealiste toime pandud väärteude ja kuritegude andmed saadi Politsei- ja Piirivalveametilt. Menetlusotsuste ja karistuste andmed on pärit prokuratuuri ning kohtute infosüsteemidest (vastavalt PRIS ja KIS). Retsidiivsuse uurimiseks saadi andmed E-Toimikust. Menetluspraktikaga seotud küsimusi täpsustati Politsei- ja Piirivalveameti ennetuse ja süüteomenetluse bürooga.

Tuleb arvestada, et kõik menetlusliikide tunnuste andmed polnud terviklikud (nt olid üksikud väärtused puudu või valesti sisestatud). Selliseid puuduseid oli juhtumite koguarvu arvesse võttes siiski üksikuid ning need ei mõjutanud kogutulemust märkimisväärselt. Analüüsis esitatud

⁵ Käesolevas uuringus märgib retsidiivsus uue kuriteo toimepanemist ning selle indikaatoriks on isiku kahtlustatavana ülekuulamine pärast kohtus süüdi mõistmist või menetluse lõpetamist.

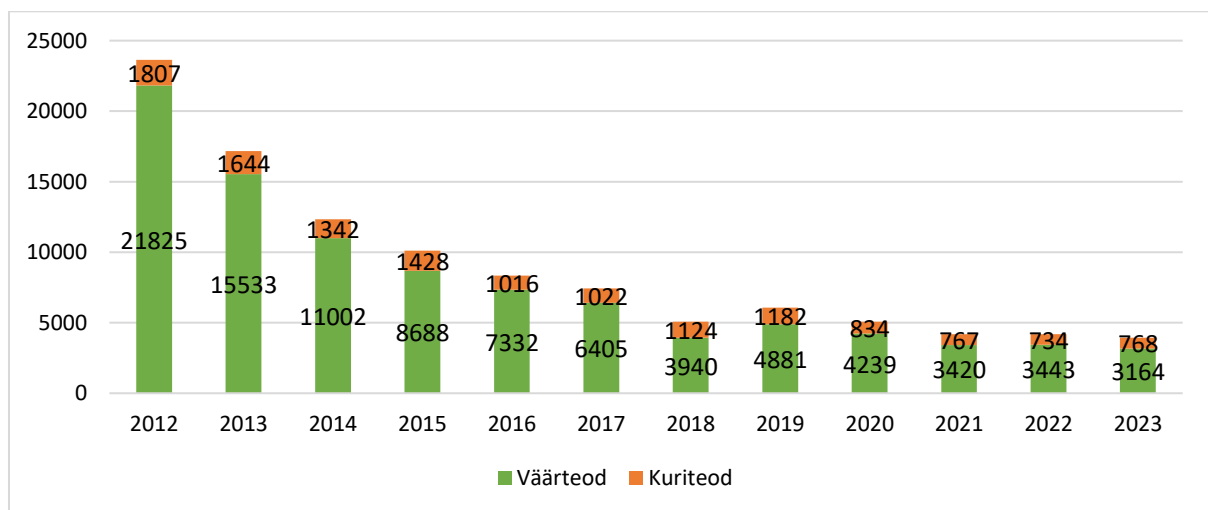
arvandmed võivad mõningal määral erineda mujal avaldatust, kuna andmebaasidest tehtud päringute aeg ning allikate andmekooesseis on olnud erinev.

Analüüsi koostasid Ingrid Saarepuu, Laidi Surva ja Andra Reinomägi justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna analüüsitalitusest. Politseiliste sekkumiste osas täiendasid analüüsi Rauni Rohuniit ja Ly Kallas (PPA ennetuse ja süüteo menetluse büroo), esmast andmeanalüüsi aitas läbi viia Liisa-Andra Reim.

Alaealiste toimepandud registreeritud süüteod

Laste süütegude põhjused on valdavalt ealised või sotsiaalsed (Tamm ja Salla, 2016⁶). Politsei, sotsiaalpedagoogide ja lastekaitsetöötajate hinnangul võivad noort mõjutada õigust rikkuma erinevad põhjused: põnevuse otsing või oma piiride katsetamine, vanemate liialt kõrged nõudmised, keeruline perekondlik taust, igavus, soov võita eakaaslaste poolehoidu või tähelepanuta jäänud psüühika- ja käitumishäired (Reinson, Hämmal, Kruuse, Rannu ja Parder, 2021).

Valdav osa alaealiste poolt toime pandud õigusrikkumistest on väärteod, mis 2023. aastal moodustasid kõigist süütegudest 80%. Kui võrreldes 2022. aastaga väärtegude arv vähenes, siis kuritegude arv kasvas: 2023. aastal registreeriti 14-17aastaste laste puhul kokku 3164 väärtegu (2022: 3443) ja 768 kuritegu (2022: 734). 2023. aastal langes alaealiste poolt toime pandud süütegude arv samas esimest korda alla 4000 piiri (joonis 1). Võrreldes 2012. aastaga on 2023. aastal alaealiste poolt toime pandud registreeritud väärtegude arv vähenenud ligi seitse korda, kuritegude arv veidi üle kahe korra.

Joonis 1. Alaealiste poolt toime pandud registreeritud süüteod aastatel 2012-2023.

Laste õigusrikkumiste arvu muutumist mõjutavad demograafilised tegurid (nt alaealiste koguarv), aga ka muudatused kriminaalpoliitikas, õiguskaitseasutuste ressursides ja tööpraktikas. Kuigi aastatel 2021-2023 on alaealiste toime pandud registreeritud süütegude arv püsinud sarnasel tasemel ning aastatel 2012-2020 toimunud langustrend on aeglustunud (vt joonis 1), on olulised

⁶ Tamm, K., Salla K.-A. (2016). Tulemuslikum ja lapsesõbralikum õigussüsteem: laste mõjutamise põhimõtted ja võimalused. Ajakiri Sotsiaaltöö 4/2016. https://tai.ee/sites/default/files/2022-01/152353046664_ST4_2016_web_link.pdf

muutused toimunud alaealiste karistus- ja menetluspraktikas, seda nii väär- kui kuritegudele reageerimisel (vt ptk Registreeritud väärteod ja ptk Registreeritud kuriteod).

Registreeritud väärteod

2023. aastal registreeriti 3164 väärtegu, millega oli seotud kokku 2027 alaealist (532 neist korduvrikkujad). Varasema kahe aastaga võrreldes vähenes nii toimepandud väärtegude kui neid toime pannud alaealiste arv (Tabel 1).

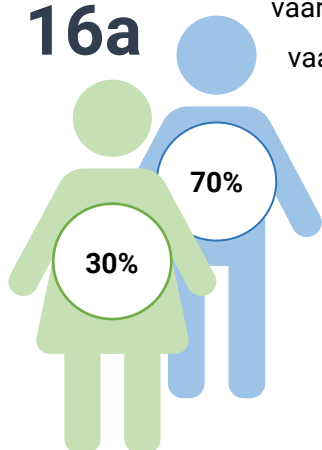
Tabel 1. Alaealiste poolt toime pandud registreeritud väärtegude arv ja toimepanijad aastatel 2021-2023.

	2021	2022	2023
Registreeritud väärtegude arv	3420	3443	3164
Väärtegude toimepanijate arv, sh...	2268	2464	2027
...korduvrikkujaid	567	469	532
Korduvrikkujate osakaal kõigist toimepanijatest	24%	18%	26%
Korduvrikkujate poolt toimepandud väärtegude arv ja osakaal kõigist väärteudest	1719 (50%)	1443 (42%)	1669 (53%)

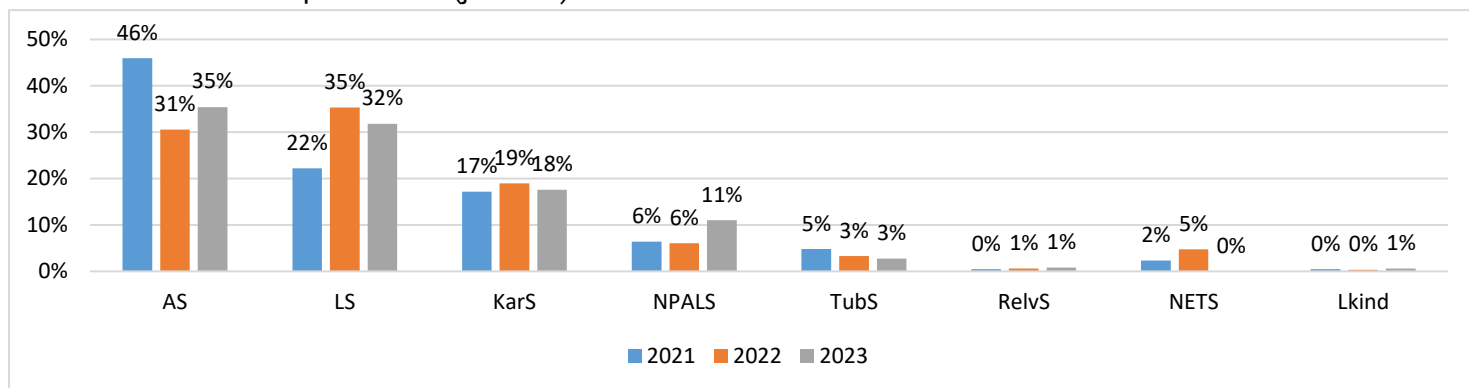
Kõigil kolmel vaadeldaval aastal olid kümnest väärteo toimepanijast seitse poisid ja kolm tüdrukud. Nende keskmine vanus oli 16 aastat. Korduvrikkujate poolt toime pandud väärtegude arv moodustas aastatel 2021-2023 ligikaudu poole kõigist alaealiste poolt toime pandud väärteudest, mis tähendab, et pea iga teise väärteo pani toime korduvrikkuja. Teistpidi vaadatuna oli iga neljas toimepanija korduvrikkuja. Ka korduvrikkujate hulgas on enam poisse: näiteks 2023. aastal moodustasid poisid $\frac{3}{4}$ kõigist korduvrikkujatest.

2021.-2023. aastal registreeriti suurem osa alaealiste toime pandud väärteudest alkoholiseaduse (AS) § 71 alusel, sellele järgnesid liikluseaduse (LS) rikkumised, mis olid kvalifitseeritud valdavalt §-de 259 ning 201 järgi (vastavalt kergliikurijuhi/jalakäija poolt liiklusnõuete muu rikkumine ning mootorsõiduki juhtimine, omamata vastava kategooria mootorsõiduki juhtimisõigust). Varasemate

16a

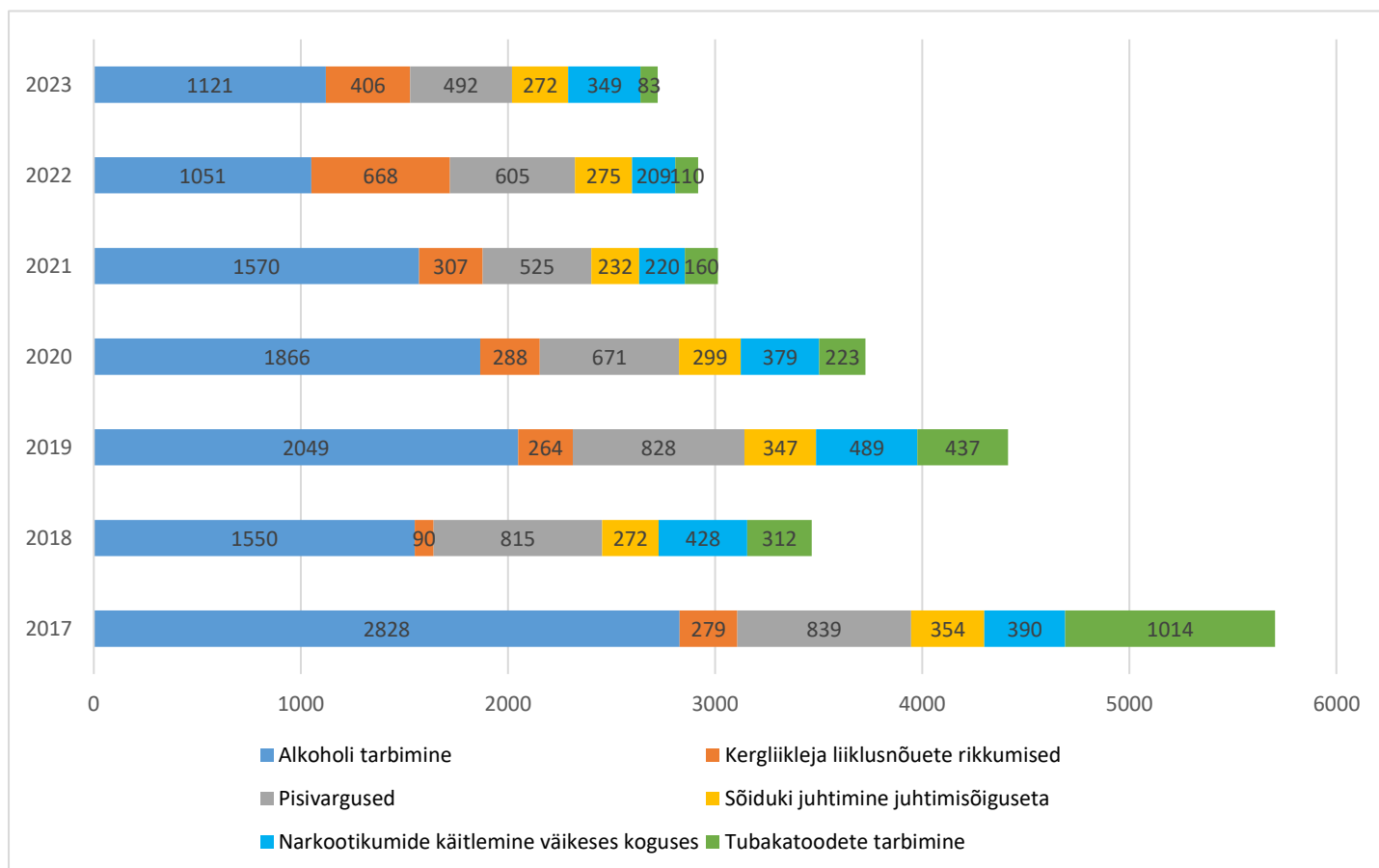

aastatega võrreldes kasvas aga 2023. aastal NPALS⁷ järgi registreeritud väärteude osakaal varasema 6% pealt 11%ni (joonis 2).

Joonis 2. Alaealiste toimepandud registreeritud väärteude osakaal eriseaduste kaupa aastatel 2021-2023.

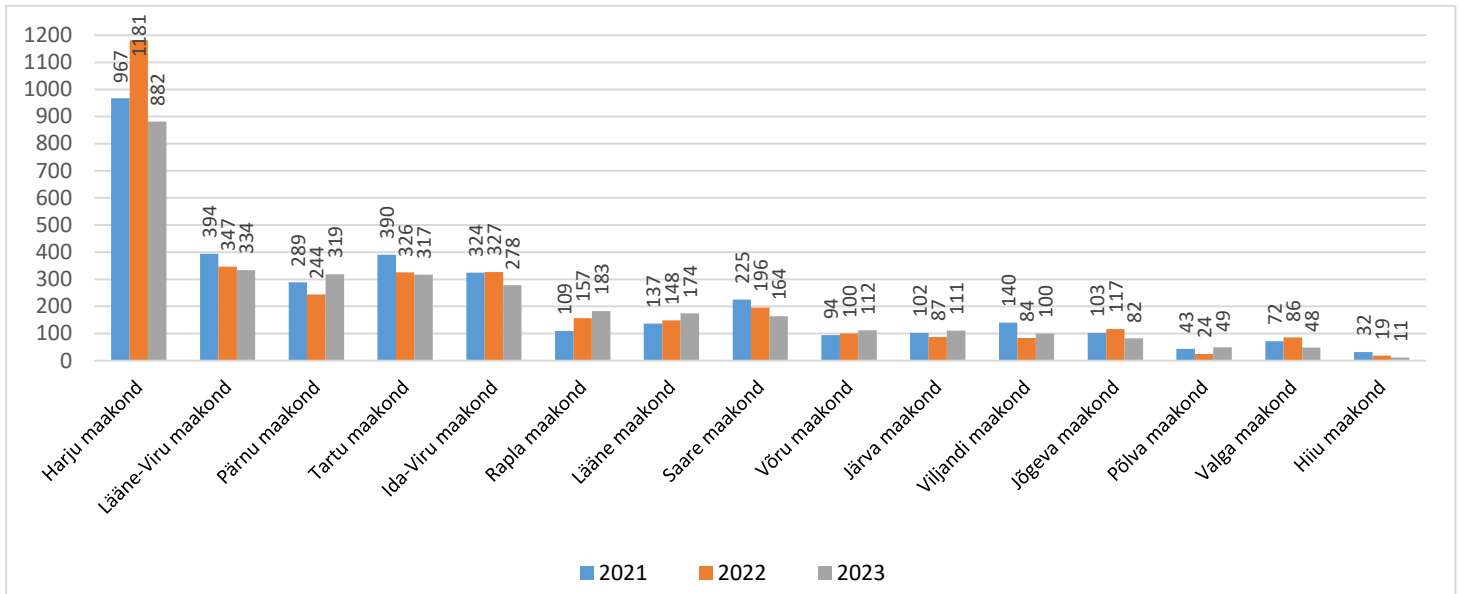
Nagu ka varasematel aastatel, moodustas 2021.-2023. aastal suurima osa alaealiste poolt toimepandud registreeritud väärteudest alkoholi tarbimine, sellele järgnesid pisivargused, kergliikleja liiklusnõuete rikkumised ja sõiduki juhtimine juhtimisõiguseta. 2023. aastal kasvas kahe varasema aastaga võrreldes oluliselt narkootikumide käitlemisega seotud väärteude arv, kuid kahanes tubakatoodete tarbimisega seotud väärteude arv. (joonis 3)

Joonis 3. Alaealiste poolt toime pandud levinumad väärteod aastatel 2017-2023.

⁷ NPALS - Narkootiliste ja psühhotroopsete ainete ning nende lähteainete seadus

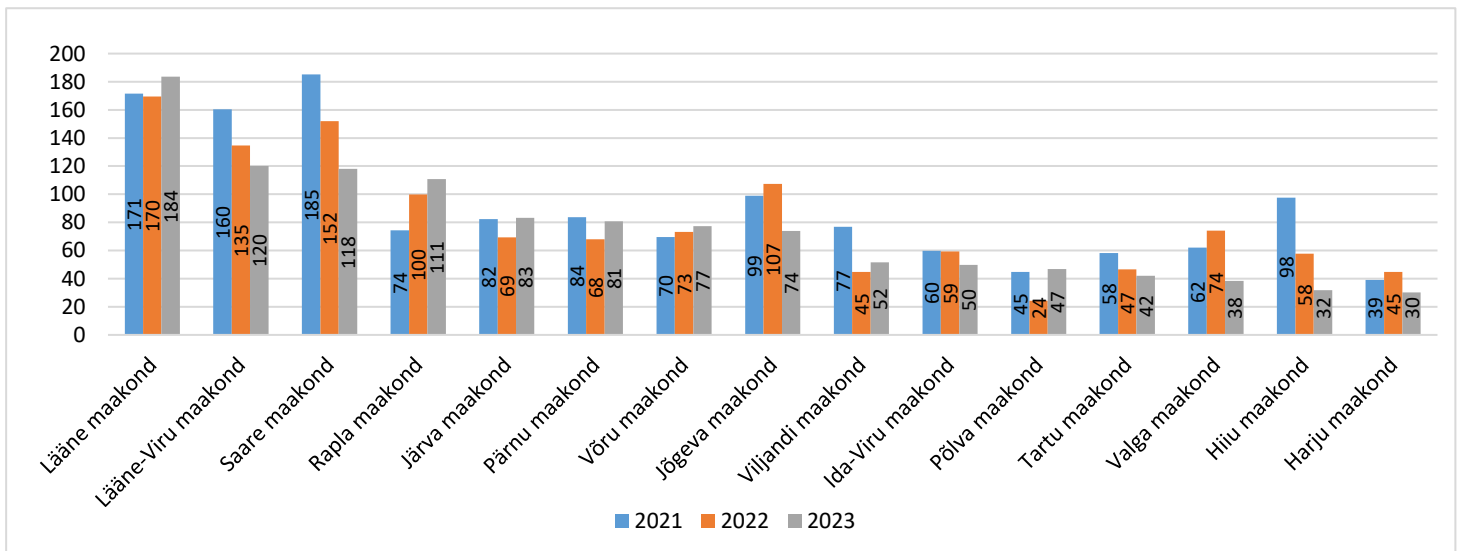
Enim väärtigusid pandi vaadeldavatel aastatel alaealiste poolt toime Harjumaal, Lääne-Virumaal, Pärnumaal, Tartumaal ning Ida-Virumaal (joonis 4).

Joonis 4. Alaealiste poolt toime pandud registreeritud väärtegude arv maakonniti aastatel 2021-2023.

Arvestades, et elanike arv varieerub maakonniti olulisel määral, on kasulik kõrvutada alaealiste poolt toime pandud väärtegude arvu vastava maakonna 14-17-aastaste elanike koguarvuga ning võrrelda maakondlikke suhtarve 1000 14-17-aastase elaniku kohta.

Selgub, et suhtarvuna 14-17-aastastesse elanikesse pandi kõigil vaatlusalustel aastatel alaealiste poolt enim väärtigusid toime Läänemaal (2023: 184; 2022: 170; 2021: 171), Lääne-Virumaal (120; 135; 160) ja Saaremaal (118; 152; 185) (vt joonis 5).

Joonis 5. Alaealiste poolt toime pandud väärtegude arv 1000 14-17-aastase kohta maakonniti aastatel 2021-2023.

Menetlus- ja karistuspraktika väärtetes

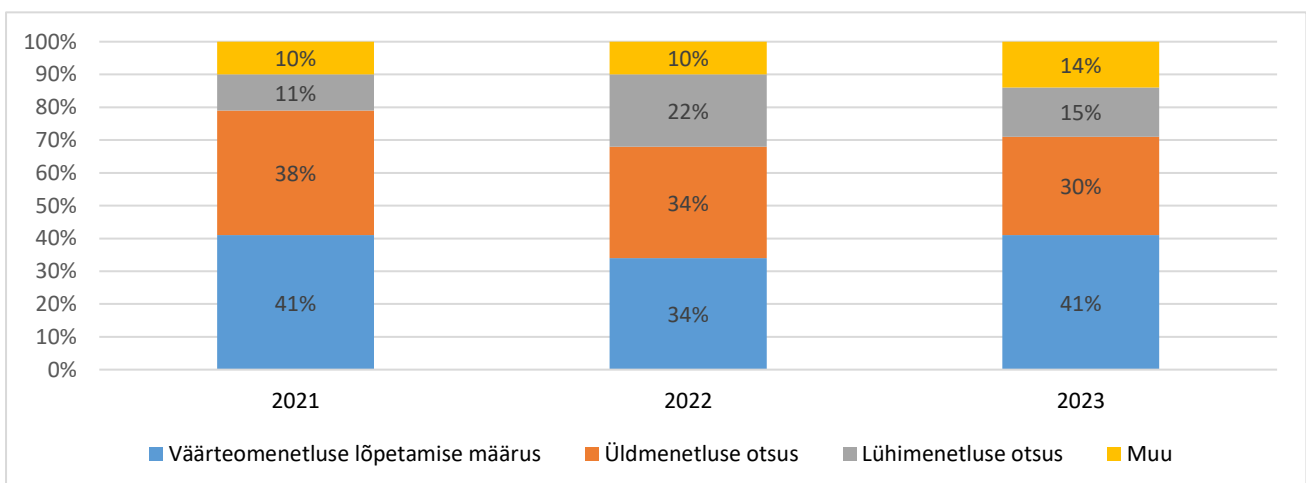
Tamm ja Salla töid 2016. aasta analüüsis välja, et üldjuhul reageeris politsei aastatel 2014-2015 laste väärtegadele üldmenetluses rahatrahvi otsusega (70-80% juhtudel), RAKE (Markina jt., 2021) uuringutulemused näitasid aga, et 2020. aastal määrati rahatrahvi juba tunduvalt vähem (52% juhtudest) ning varasemast enam kasutati mõjutusvahendina hoiatust, sotsiaalprogrammi suunamist, mõjutustrahvi⁸ või mõnd muud kohustust.

Ka 2021. ja 2022. aasta andmed viitasid rahatrahvide määramise vähenemisele – mõjutusvahendina kasutati seda kummalgi aastal vastavalt 36% ja 29% juhtudest. Samas 2023. aastal tõusis see osakaal taas ning rahatrahvi määrati 36% juhtudest. Valdavalt määrati rahatrahve alkoholiseaduse rikkumiste puhul.

Vaadeldud perioodil mõjutustrahvide määramise osakaal kõikus: 2021. aastal määrati väärteo eest mõjutustrahv 15% juhtudest, 2022. aastal juba 28% juhtudest, 2023. aastal 19% juhtudest. Kõrgeim oli mõjutustrahvide rakendamise osakaal liikluseaduse rikkumiste puhul (2021. aastal 56% juhtudest; 2022: 70%; 2023: 58%).

Väärteomenetlusi lõpetatakse valdavalt kas üldmenetluse otsuse või väärteomenetluse lõpetamise määrusega. Vähem on lõpetamisi lühimenetluse otsusega. Nii näiteks lõpetati 2023. aastal 41% väärteomenetlustest väärteomenetluse lõpetamise määrusega, üldmenetluse otsusega 30% ning lühimenetluse otsusega 22% (joonis 6). „Muu“ all võivad olla veel näiteks kohtuotsus, kiirmenetluse otsus või mõni muu protokoll.

Väärteogudele reageeritakse enim rahatrahvidega, kuid kasvanud on mõjutustrahvide osakaal.

Joonis 6. Väärteomenetluse lõpetamise liikide struktuur aastatel 2021-2023.

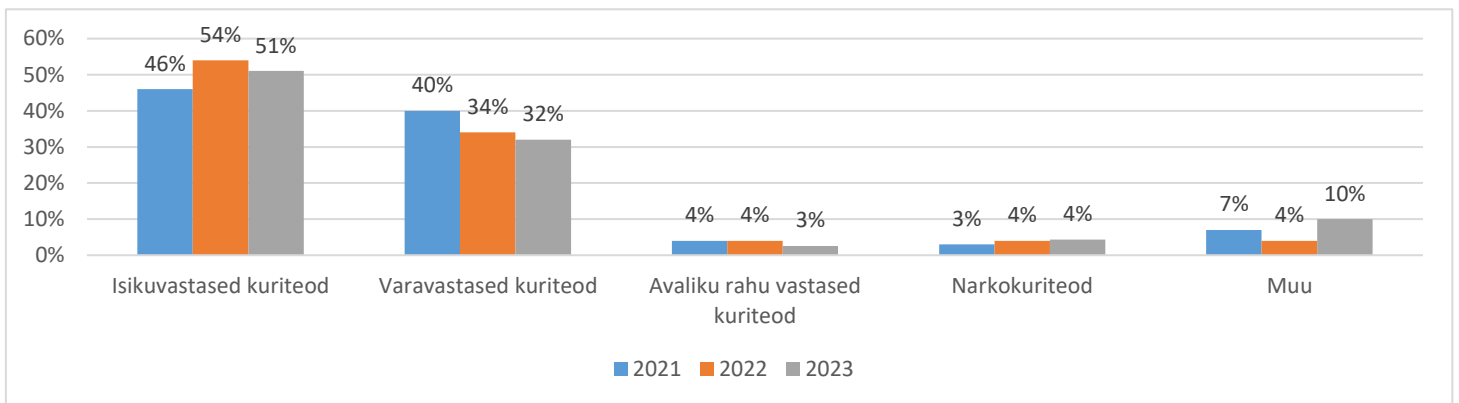
⁸ Mõjutustrahve määratakse lühimenetluses ning see ei ole süüteo eest kohaldatav karistus (nt ei kanta seda karistusregistrisse), samuti jagatakse 14-17-aastase isiku puhul mõjutustrahvi määr kahega (VTMS § 54-8. Lühimenetluse kohaldamine).

RAKE analüüsis osutati ka tõsiasjale, et väärteole reageerimisel ei kasutatud eriti võimalust suunata laps sotsiaalprogrammi, mis võis autorite hinnangul eeskätt viidata vajalike sotsiaalprogrammide puudumisele. Ka aastatel 2021-2023 oli sotsiaalprogrammidesse suunamise osakaal muude kohustustega võrreldes küllalt madal (ca 3-5% kõigist rakendatud mõjutusvahenditest), enim kasutati seda võimalust narkoväärtegudele reageerimisel.

Registreeritud kuriteod

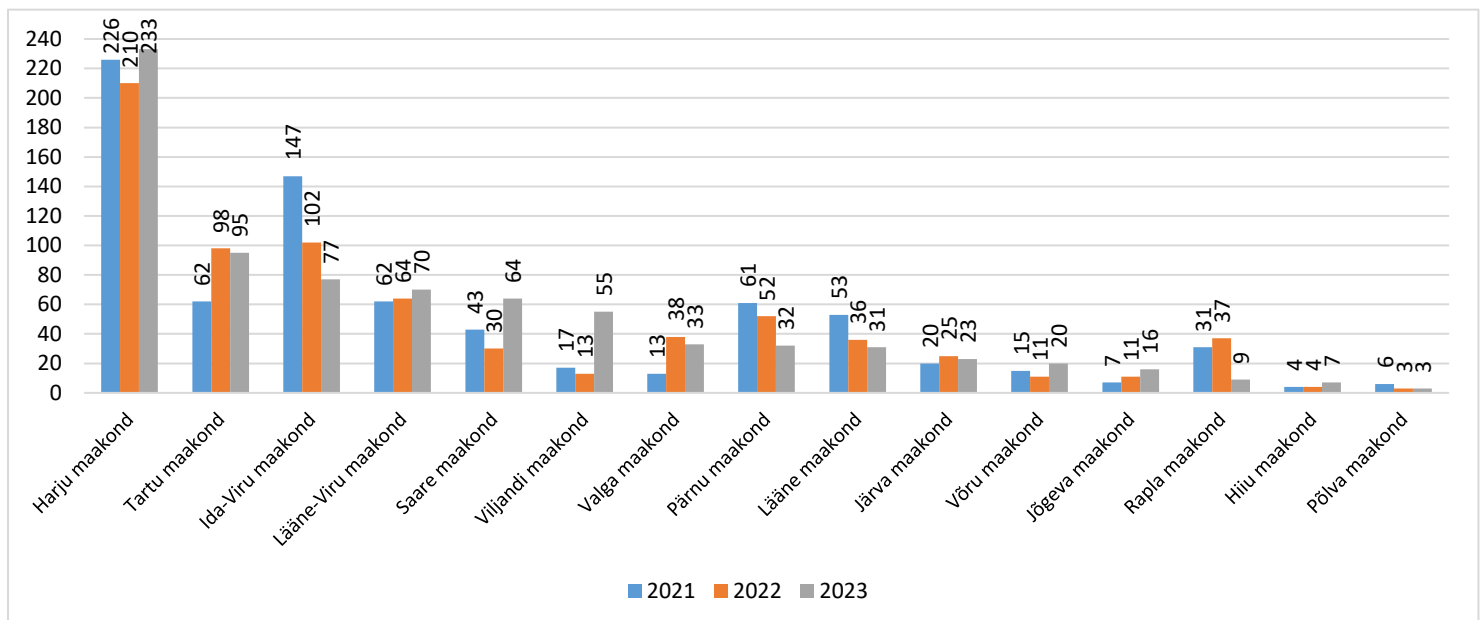
2021. aastal registreeriti 767, 2022. aastal 734 ning 2023. aastal 786 alaealiste poolt toime pandud kuritegu. Kuritegusid toime pannud alaealisi oli 2021. aastal kokku 483 (sooline jaotus 410 noormeest ja 73 neidu), 2022. aastal 499 (411 ja 88) ning 2023. aastal 427 (361 ja 66).

Laste toime pandud kuriteod jaotuvad üldjuhul laias laastus kaheks – isikuvastased kuriteod ja varavastased kuriteod. Nii oli see ka 2021.-2023. aastal, kus isikuvastased kuriteod moodustasid kõigest alaealiste poolt toime pandud kuritegudest vastavalt 46%, 54% ja 51% ning varavastased kuriteod 40%, 34% ja 32% (joonis 7).

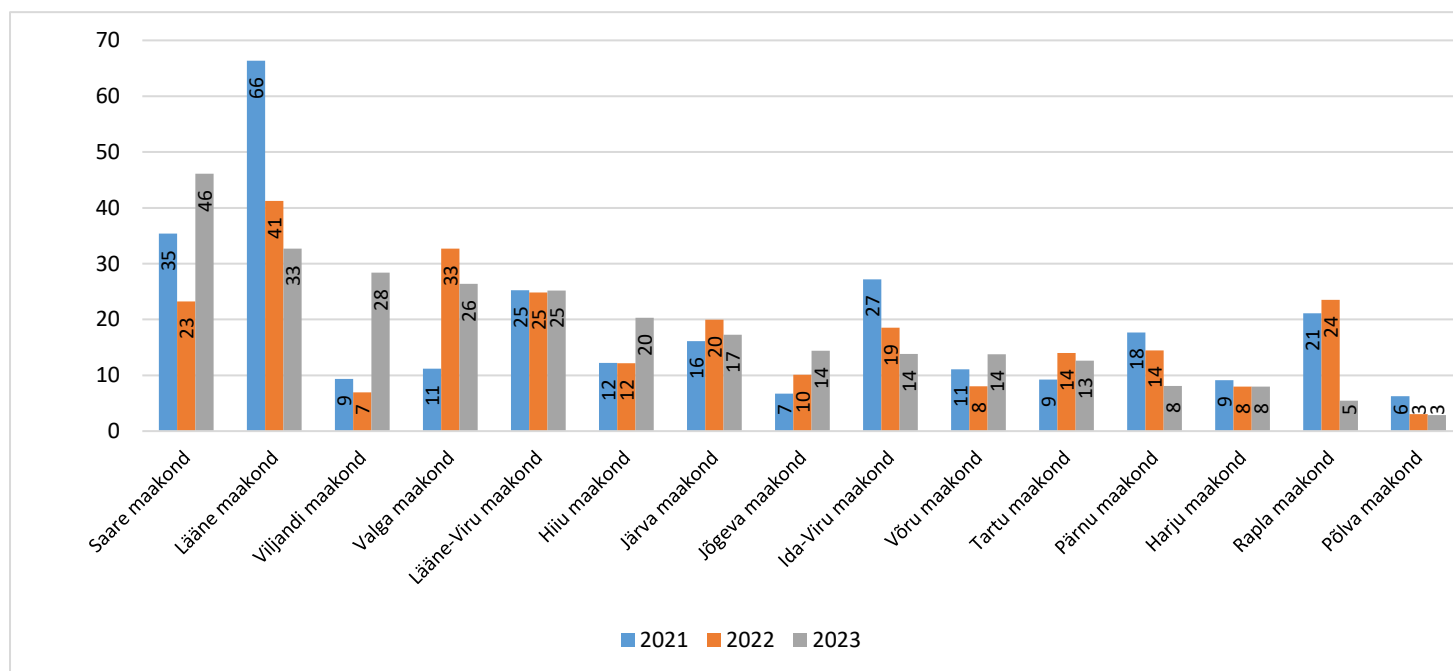
Joonis 7. Alaealiste toime pandud kuritegude osakaalud liigiti aastatel 2021-2023.

Alaealiste poolt toime pandud kuritegude absoluutarv on üldjuhul olnud kõrgeim Harjumaal, järgnevad Tartu- ja Ida-Virumaa (joonis 8).

Joonis 8. Alaealiste toime pandud kuritegude arv maakonniti aastatel 2021-2023.

Arvestades aga nende maakondade suurt elanike arvu, on kasulik võtta kõrvale ka alaealiste poolt toime pandud kuritegude suhtarv 1000 14-17aastase elaniku kohta. 2023. aastal oli see näitaja kõrgeim Saaremaal (46 kuritegu), järgnesid Läänemaa (33) ning Viljandimaa (28) (vt joonis 9).

Joonis 9. Alaealiste toime pandud kuriteod 1000 14-17aastase kohta aastatel 2021-2023.

Menetlus- ja karistuspraktika kuritegudes

Karistusseadustiku § 87⁹ alusel saab alaealisele ja noorele täiskasvanule kohaldada järgmisi mõjutusvahendeid: hoiatus, sotsiaalprogramm, kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine, sõltuvus- või muu ravi, vahendusteenus, allutamine käitumiskontrollile, 5-60 tundi üldkasulikke tööd (ÜKT), liikumisvabaduse piirang, kinnisesse lasteasutusse paigutamine ning muu asjakohane isiku poolt vabatahtlikult võetav kohustus.

Kuriteo eest asjakohaste kohustuste määramisel võetakse arvesse toime pandud teo kvalifikatsioone, noore suhtumist tehtusse ning, kui neid oli, siis ka tema varasemaid süütegusid ja nende iseloomu. See tähendab, et isegi kui kaks noort on toime pannud täpselt sama sisuga süüteo, ei pruugi neile määratud kohustused või mõjutusvahendid olla samasugused.

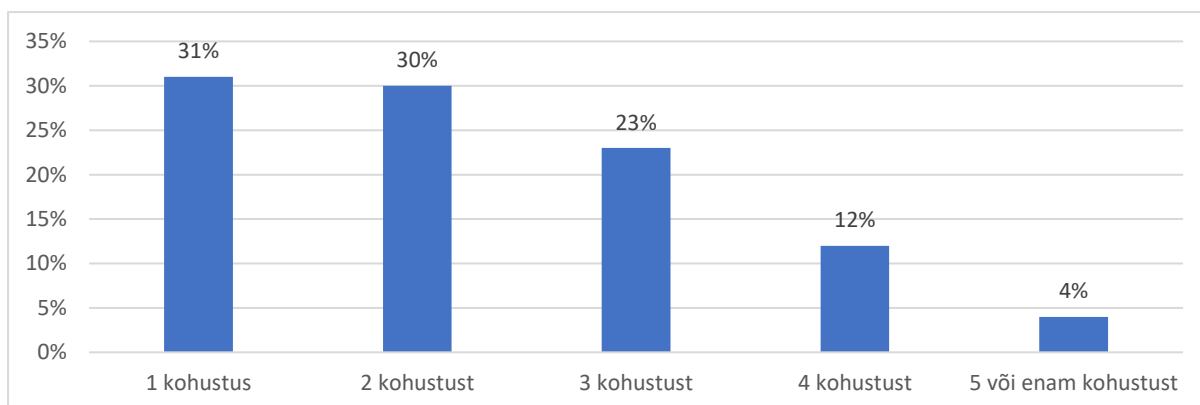
2022. aastal oli alaealiste kuritegudele reageerides enim levinud praktika alaealise hoiatamine.

Vaatluse all on 381 kuritegu, mille suhtes prokuratuur lõpetas 2022. aastal KrMS § 201 alusel¹⁰ menetluse. Vaadeldud perioodil oli enim levinud alaealisele hoiatuse andmine (65% kõigist

⁹ KarS § 87. Alaealisele ja noorele täiskasvanule kohaldatavad mõjutusvahendid

¹⁰ KrMS § 201. Kriminaalmenetluse lõpetamine alaealise toimepanija korral

juhtudest), sealjuures pea viiendikul neist juhtudest ei määratud hoiatusele lisaks täiendavaid kohustusi (näiteks oli õigusrikkuja juba vabatahtlikult hüvitanud kahju, asunud lepitusteenuses osalema või leidnud muu viisi toimepandu heastamiseks).

Joonis 10. Alaealistele määratud kohustuste arv 2022. aastal

Üle pooltel (61%) juhtudest määrati alaealisele üks või kaks kohustust, ülejäänud juhtudel oli määratud kohustuste arv vahemikus 3-6 (joonis 10). **Üksiku kohustuse** sisu oli kõige sagedamini hoiatus, sellele järgnesid loovtööd ning üldkasulik töö. **Kahe või enama kohustuse** puhul määrati teiste kohustustega koos enim üldkasulikke tööd – 38% kõigist juhtudest (keskmine kohustuslike töötundide arv oli 24). Kui kõrvutada see arv RAKE analüüsi (Markina et al., 2021) tulemustega, siis paistab, et ÜKT osakaal määratud kohustustest on taas tõusuteel – 2018. aastal määrati ÜKT-d 39%, 2019. aastal 42% ning 2020. aastal 30% juhtudest. ÜKT määramise langust seostati RAKE analüüsis eeskätt Covid-19 puhangust tingitud piirangutega.

Teatud juhtudel määrati rahaline kohustus, mille eesmärk oli kompenseerida süüteoga tekitatud kahju, või oli kohustuseks vaadata oma teole tagasi loovtöö vormis: kirjutada essee, joonistada, koostada brošüür või esitlus või filmida videoklipp. Sellise protsessi kaudu sai noor võimaluse oma tegu (ning selle tagajärge) iseseisvalt analüüsida ja läbi mõelda, kas ta oleks kuidagi saanud selles olukorras paremini käituda. Lisaks suunati alaealisi erinevatele teenustele – konfliktivahendus, lepitus, taastav ring, sotsiaalprogramm, vaimse tervise spetsialisti vastuvõtt, mõjusale vestlusele suunamine¹¹ või rakendati muid taastava õiguse põhimõttest lähtuvaid kohustusi¹².

Ka RAKE uuringus (Markina et al., 2021) toodi välja, et peale menetluspraktika muutumist (st alates 2018. aastast kuni vaatlusperioodi lõpuni 31.12.2020) määrati kuriteo toime pannud alaealistele kohustuseks enim ÜKT-d, „muid vaba sisuga asjakohaseid kohustusi“ ning sotsiaalprogramme, sh võeti neid määrates kasutusele taastava õiguse põhimõtteid. Samuti ilmnes analüüsis, et alaealisi

¹¹ Vestlusi viivad üldjuhul läbi prokuratuuri konsultandid ja kriminaalhooldajad.

¹² Harvem määrati kohustusi, mis kattusid tavapärase alaealistele keelatud tegevustega – mitte tarvitada alkoholi ja/või narkootikume, mitte viibida öisel ajal kodust väljas, täita koolikohustust, olla seaduskuulekas. Samuti võis kohustuseks olla vabandamine või suhtlus- või lähenemiskeeld kannatanu suhtes.

vahistati reformi järel aina harvem ning selle asemel oli kasutusse võetud alaealiste kinnisesse lasteasutusse paigutamine.

Sotsiaalkindlustusameti (2024) andmetel oli 2021. aastal KLAT teenusele suunatud mõjutusvahendina (ehk KarS § 87 alusel) 14 last ning 3 last oli teenusele suunatud vahistamise asendamiseks, 2022. aastal olid need arvud vastavalt 11 ja 3 ning 2023. aastal vastavalt 14 ja 4.

2024. aasta alguse seisuga ei ole ka Eestis vangis enam ühtki alaealist, mis on alaealiste menetluspraktika lapsesõbralikumaks muutumise seisukohalt väga oluline verstapost – veel 2017. aastal oli vangis 14, 2014. aastal lausa 33 noort.

Valik esseede teemadest:

- Kuidas öelda sõpradele ei
- Kuidas lahendada tüli?
- Keda ja kuidas minu tegu mõjutas
- Eneseareng peale kuritegu
- Millist kahju teed endale, kui võtad teiste asju
- Mida oleksin võinud teha teisiti?
- Kuidas ma seletaksin sõpradele, mida ma tegin
- Millised järelmõtted enda jaoks tegin?
- Miks ma panin toime kuriteo ning kuidas edaspidi õigusrikkumisi vältida
- Miks valetamist ei aktsepteerita ja millised võivad olla valetamise tagajärjed

Politsei sekkumised

Politsei- ja Piirivalveametis kehtestatud "Alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhises" on välja toodud alaealistele kohaldatavad mittekariistuslikud meetmed. Nii näiteks võib 14–17aastast õigusrikkujat hoiatada suuliselt, viia läbi juhtumiarutelu, suunata noor sotsiaalprogrammi, konflikti- või kahjuvahendusse või perevestlusele, aga ka heastama või hüvitama kahju.

PPA 2022. aasta projekti käigus läbi viidud piirkonnapolitseinike küsitlusest selgus, et seni on politsei oma praktikas rakendanud alaealise suunamist muuseumiküllastusele, tubaka- või vaimse tervise kabinetti, karjäärinõustaja juurde, vabatahtlikule tööle (nii tasustatud kui ka tasustamata), aga ka koostama plakati, esseed või esitlust, osalema töötoas või spordiüritusel.

PPA-l on kavas võtta kasutusele ka Emori 2021. aasta analüüsis välja pakutud sekkumisi, näiteks paku-ise-lahendus-meetod, kus laps saab pakkuda ise välja kohustuse võtmisega sarnase lahenduse, ning korduskontakt, mida kohaldataks korduvrikkumisi toime pannud, keskmise ja kõrge riskiga lastele. Samuti kavatakse kasutusele võtta töölehed, mille abil laps ennast analüüsida saaks ning mida saaks pakkuda alternatiivina essee kirjutamisele.

Juhtumite näited (kokku pannud Ly Kallas ja Rauni Rohuniit PPAst):

Kahju heastamine/muu sekkumuslik tegevus:

- 16- aastane noormees, kes sodis rahvamaja seina, heastas kokkuleppel juhatajaga kahju rahvamajas toole ladustades. Kuna ta tegi seda suure hoolega, siis palkas juhataja ta suuremate ürituste ja kinoseansside toimumise ajaks abiliseks (vabatahtlik tasustatud töö)
- 12-13-aastased poisid murdsid pargis puid. Teavitati vanemaid, poistega viidi läbi vestlus ja vanematele pakuti võimalust kahju heastamiseks. KOV ostis uued istikud ja poisid istutasid täiskasvanu juhendamisel.

Programmis osalemine/muu sekkumuslik tegevus:

- 15-aastane tugev ja sportlik poiss suunati esmakordse narkoaine tarvitamise eest programmi Puhas Tulevik. Vestlusel pakkus poiss ise välja, et ta hea meelega teeks kusagil tööd kooli kõrvalt, et vaba aeg oleks sisustatud ja saaks taskuraha, vanemad olid nõus. Koostööpartneritega leiti võimalus, et ta saab abistada autoremonditöökojas lihtsamate töödega (vabatahtlik tasustatud töö). See sobis hästi, kuna poiss tahab peale kooli lõpetamist õppida autoremondilukksepaks. Tema teine valik oli õppida kokaks – siit tõdemus, et vestluse käigus selguvad võimalused erinevate sekkumiste ja alternatiivsete tegevuste rakendamiseks.

Perevestlus:

- *Kauplusest varguse (esmane rikkumine) toime pannud 15-aastase tüdruku ja tema emaga toimunud vestluse käigus selgusid ema-tütre vahelised pinged. Politseiametnik sai aru, mis mõlemat häirib ja pere koostas nimekirja koos lubaduste ja osapoolte kohustustega (nt koduste tööde jagamine ja ühise aja leidmine nädalasündmuste arutamiseks). Mõne aja pärast ema ütles, et tüdruk ei suuda päriselt kinni pidada omapoolsetest kohustustest, aga uut süütegu ei olnud laps toime pannud.*
- *13-aastane tüdruk pani esmakordselt toime varguse, varastas kosmeetikatarbeid. Politsei kutsus tüdruku ja ema perevestlusele. Tüdrukul oli väga häbi. Ema oli üllatunud, et politsei ei trahvi, vaid suhtub mõistvalt ja viib läbi vestluse.*

Perevestlus/muu sekkumuslik tegevus:

- *Politseiametnik viis läbi perevestluse Ukrainast siia saabunud perega, kelle tütar oli kauplusest varastanud. Perevestluse käigus andis ametnik lapsele täitmiseks eneseanalüüsi töölehe (Tulevikuvõimaluste puu, mida soovitas Emor ja mida me testisime). Tagasiside oli selline, et esiteks oli pere väga üllatunud politsei lähenemisest ning laps analüüsis hea meelega koos vanemaga ennast. Lapsele meeldis käeline tegevus, joonistamine.*

Seni on politsei oma praktikas rakendanud alaealise suunamist muuseumikülastusele, tubaka- või vaimse tervise kabinetti, karjäärinõustaja juurde, vabatahtlikule tööle, aga ka koostama plakati, esseed või esitlust, osalema töötoas või spordiüritusel.

Retsidiivsus

Taust

Käesolevas uuringus märgib retsidiivsus uue kuriteo toimepanemist ning selle indikaatoriks on isiku kahtlustatavana ülekuulamine pärast kohtus süüdi mõistmist või menetluse lõpetamist¹³. Süütuse presumptsiooni silmas pidades pole selline käsitlus juriidiliselt korrektne: ei saa väita, et inimene on pannud toime kuriteo, kuni tema suhtes pole jõustunud süüdimõistvat kohtuotsust. Seetõttu tuleb meeles pidada, et kui uuringus räägitakse uue kuriteo toimepanemisest, siis ei viita see juriidilisele hinnangule, vaid tegu on teksti mõistetavuse huvides tehtud lihtsustusega.

Metoodika

Valimisse kuulub 468 noort (83% meessoost, 17% naissoost), kelle suhtes oli kriminaalmenetlus 2021. aastal lõpetatud kas prokuratuuri määrusega KrMS § 201 alusel (70%) või kelle suhtes oli samal perioodil jõustunud kohtuotsus (30%). Selleks, et leida retsidiivsuse määr, võeti iga 2021. aastal lõpetatud menetluse viimane kuupäev ning vaadeldi, kas 365 päeva jooksul alates nimetatud kuupäevast oli lõppotsuse saanud noor uuesti kuriteos kahtlustatavana üle kuulatud või mitte.

Tulemused

Aasta jooksul peale eelmise kriminaalmenetluse lõppu kuulati uues kuriteos kahtlustatavana üle 102 isikut (97 meessoost ja 5 naissoost), mis tähendab, et 2021. aastal kuriteo toime pannud isikute retsidiivsuse määr oli **22%**. Neist 61 isiku puhul oli eelmine kriminaalmenetlus lõppenud prokuratuuri määrusega, 41 puhul kohtuotsusega. See tähendab, et kohtueelses menetluses lõppotsuse saanud noorte retsidiivsus oli 17%, kohtuotsuse saanud noorte retsidiivsus aga 29%.

Võrdluseks – 2017. aasta retsidiivsuse analüüsis¹⁴ vaadeldi ka noorte vanglast vabanenute retsidiivsust ning leiti, et 80% vanglast vabanenud alaealistest sattus kahe aasta jooksul uuesti ülekuulamisele, sealjuures 60% neist juba esimese poole aasta jooksul pärast vabanemist.

Valdavalt olid uuesti üle kuulatud noorte eelmised kriminaalasjad isikuvastased kuriteod (ligikaudu 60%), veidi vähemal määral (37%) varavastased kuriteod. Vähem esines liiklus-, narko- ja avaliku korra vastaseid kuritegusid. Harvad ei olnud ka sellised lahendid, kus noor mõisteti ühe otsusega

¹³ Täisealise toimepanija puhul vaadeldakse üldjuhul perioodi peale vanglast vabanemist. Käesolevas analüüsis ei eristatud aga neid noori, kes võisid olla juba täisealiseks saanud selle aasta jooksul peale viimase kuriteo toime panemist või isegi juba eelmise kuriteo eest lõppotsust saades, samuti ei olnudki valimis selliseid noori, kellele oleks määratud karistuseks vangistus.

¹⁴ https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/retsidiivsuseestis_2017.pdf

süüdi mitmes kuriteos, näiteks ühel juhul esitati süüdistus KarS §-de 215, 199 ja 121 järgi (vastavalt asja omavoliline kasutamine, vargus ja kehaline väärkohtlemine).

Ka uute ülekuulamiste kvalifikatsioon oli veidi üle pooltel juhtudest seotud isikuvastaste kuritegudega, ligikaudu 30% juhtudest varavastaste kuritegudega ning, nagu ka eelmiste kriminaalasjade puhul, oli vähem neid ülekuulamisi, mis seotud liiklus-, narko- või avaliku korra vastaste kuritegudega. Samamoodi nagu varem toime pandud tegu, võis ka uus ülekuulamine olla mitme kvalifikatsiooniga: näiteks kahtlustati noort nii varguses kui asja omavolilises kasutamises.

Ülekuulamise kvalifikatsioon võis samas muutuda või täpsustuda, kui noore suhtes otsustati kriminaalmenetlus alustada (näiteks kuulati noor esialgu üle KarS § 215 järgi, kuid menetluse käigus asjaolud täpsustusid – sh kuulati üle kannatanu(d), tunnistaja(d) – ning lisaks eelmainitud paragrahvile esitati süüdistus ka §-de 199 ning 423 järgi).

Aasta jooksul pärast eelmise kriminaalmenetluse lõppu kuulati uues kuriteos kahtlustatavana üle enam kui viiendik kuriteo toime pannud alaealistest.

Kasutatud kirjandus

1. Tamm, K., Salla, K. A. (2016). *Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs. Kriminaalpoliitika analüüs nr 5/2016*. Justiitsministeerium.
https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/tamm_k_salla_k-a_2016_laste_toime_pandud_suutegudele_reageerimise_analuus.pdf
2. Tamm, K., Salla K.-A. (2016). Tulemuslikum ja lapsesõbralikum õigussüsteem: laste mõjutamise põhimõtted ja võimalused. Ajakiri Sotsiaaltöö 4/2016.
https://tai.ee/sites/default/files/2022-01/152353046664_ST4_2016_web_link.pdf
3. SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus. (2018). Taastava õiguse ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamise juhendmaterjal politseitoos.
4. Markina, A., Strömpl, J., Tamm, G., Ilves, K., Luhamaa, K., Ginter, J., Tubelt, E., Puur, S.M., Roos, L., Espenberg, S. (2021). Noorte õigusrikkujate uuring. TÜ Sotsiaalteaduslike Rakendusuuringute Keskus ja Justiitsministeerium.
https://skytte.ut.ee/sites/default/files/2022-04/noorte_oigusrikkujate_uuring_lopparuanne_22.10.2021.pdf
5. Riigikogu. (2020). Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Vaadatud 08.03.2024
<https://www.just.ee/kuritegevus-ja-selle-ennetus/kriminaalpoliitika-pohialused>
6. Reinson, H., Hämmal, J., Kruuse K., Rannu, K., Parder, M.-L. (2021). *Alaealiste õigusrikkumistele suunatud lühisekkumiste analüüs*. Kantar.
https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/alaealist_e_rikk_sekk_lopparuanne_2021_emor_avaldamiseks.pdf
7. Väärteomenetluse seadustik (2002). Vaadatud 08.03.2024
<https://www.riigiteataja.ee/akt/122032024010?leiaKehtiv>
8. Kuritegevus eestis 2022 (2023). Justiitsministeerium.
<https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevus2022/>
9. Karistusseadustik (2002). Vaadatud 19.03.2024
<https://www.riigiteataja.ee/akt/13164118?leiaKehtiv>
10. Sotsiaalkindlustusameti kodulehekülg (2024). Vaadatud 19.03.2024
<https://sotsiaalkindlustusamet.ee/abivajav-laps-ja-taiskasvanu/laste-ja-perede-abistamine/kinnise-lasteasutuse-teenus>
11. Kriminaalmenetluse seadustik (2004). Vaadatud 19.03.2024
<https://www.riigiteataja.ee/akt/122032024004?leiaKehtiv>
12. Politsei- ja piirivalveamet (2018). *Alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhised*. Asutusesiseseks kasutamiseks